

Agrarinių teritorijų naudojimo problemos ir jų sprendimas Lietuvoje

Pranas Aleknavičius,

Audrius Aleknavičius,

Daiva Juknelienė

*Aleksandro Stulginskio universitetas,
Studentų g. 11,
LT-53361 Akademija, Kauno r.
El. paštas: pranas.aleknavicius@gmail.com;
audrius.aleknavicius@asu.lt;
daiva.jukneliene@asu.lt*

Straipsnyje pateikiama Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės būklės apžvalga ir pasiūlymai agrarinių teritorijų tvarkymo reguliavimui. Analizuojamos priežastys, sąlygojančios žemės naudojimo intensyvumo lygį. Pateikiami pasiūlymai žemės ūkio ir kaimo plėtrai, galintys užtikrinti efektyvesnę žemės ūkio paskirties žemės naudojimą. Siūlymai pagrindžiami strateginių dokumentų ir įstatymų nuostatomis žemės ūkio naudmenų, kaip išskirtinės reikšmės gamtos išteklių, išsaugojimui. Racionalaus žemės naudojimo klausimai Lietuvoje gali būti tinkamai sprendžiami patobulinus teisės aktus, rengiant mokslinėmis rekomendacijomis pagrįstus teritorijų planavimo dokumentus, apleistas žemes grąžinus ūkinei veiklai. Tai leistų stabilizuoti žemės ūkio naudmenų ploto mažėjimą.

Raktažodžiai: žemės ūkio paskirties žemė, žemės ūkio naudmenos, žemės naudojimo intensyvumas, apleistos žemės, žemės našumas

ĮVADAS

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimu, žemės, kaip išskirtinio gamtos išteklių, racionalus naudojimas yra viešasis interesas (Lietuvos..., 2006). Tai įpareigoja valstybę imtis priemonių teisiškai reguliuoti privačios ir valstybinės žemės naudojimą. Lietuvos Respublikos ilgalaikės plėtros strategijoje (Lietuvos..., 2002b) numatyta, kad kaimo ir žemės ūkio plėtros srityje valstybės politika užtikrins ekonomikos, ekologijos ir socialiniu požiūriu tolygią plėtotę; bus sukurtos teisinės ir ekonominės racionalaus gamtos išteklių naudojimo prielaidos. Žemės ūkio šakos, kuri naudoja daugiau kaip 60 % šalies teritorijos, plėtros perspektyvinės gairės – į rinką orientuotas, konkurencingas žemės ūkis; valstybės parama žemės ūkiui; aplinkos apsauga, tausojamasis, dirvožemį gerinantis, biologinę įvairovę ir kraštovaizdį puoselėjantis ūkininkavimas; tolygi kaimo ekonominė ir socialinė plėtra, atitinkanti regionų ypatumus.

Administruojant žemės naudojimą, būtina sugebėti tinkamai derinti privačius ir viešuosius

interesus, o numatomas priemonės planuoti įvertinant specifines žemės, kaip ūkinių struktūrų komponento bei gamtinės aplinkos dalies, savybes. Žemės ūkio bei miškų ūkio veiklai naudojama žemė – tai ypatingas gamtos išteklius, pasižymintis derlingojo dirvožemio sluoksniu. Joje akumuluotas daugelio žmonijos kartų darbas ir valstybės ar kaimo bendruomenių lėšos. Per šimtmečius naudojant žemę pasėliams, joje iškirsti krūmai ir sureguliuotas drėgmės režimas, išrinkti akmenys, dirvožemis organinių trąšų dėka praturtintas humusu. Socialistiniu laikotarpiu atliktiems žemės ūkio paskirties žemės kultūrinimo darbams priskirtina užmirkusių plotų nusausinimas, kelių, reikalingų privažiavimui į laukų masyvus, tiesimas, mechanizuotam dirbimui pritaikytų laukų suformavimas, kultūrinių pievų ir ganyklų įrengimas žolinių pašarų auginimui numatytose vietose. Ši žemė, tinkamai ją naudojant, nepraranda savo vertės. Žemės naudojimo ilgalaikis tikslas – gerinti žemės ūkines savybes, tausoti žemės ūkio naudmenas, miškus ir kitus gamtos išteklius. Šiam tikslui pasiekti būtina rengti teritorijų planavimo

dokumentus, suderinančius gamtines bei ūkines sistemas, ir šių dokumentų pagrindu teisiškai bei ekonomiškai reguliuoti gamybos augimą.

Atsižvelgiant į maisto produktų poreikį didėjančiam pasaulio gyventojų skaičiui, žemės ūkio naudmenų išsaugojimas bei efektyvus naudojimas yra nacionalinės svarbos uždavinys. Tai pažymima ir tarptautiniuose strateginiuose dokumentuose. Jungtinių Tautų aplinkos ir plėtros konferencijoje Rio de Žaneire (1992 m. birželio 3–14 d.) priimtame dokumente „Darbotvarkė 21: Subalansuotos plėtros veiksmų programa“ pabrėžtas darnaus, subalansuoto žemės išteklių planavimo ir naudojimo poreikis. Dokumente nurodoma, kad:

1) siekiant racionaliai planuoti žemės išteklių naudojimą, būtina patikima informacinė sistema ir žemės apskaita;

2) žemės naudojimo paskirtis turi būti nustatoma taip, kad jos naudojimas duotų didžiausią naudą, tačiau turi būti užtikrintas interesų balansas;

3) ypač svarbus teritorijų planavimo vaidmuo; būtina rengti žemėtvarkos planus, numatančius žemės išteklių racionalų naudojimą;

4) būtina išsaugoti ir pagerinti žemės ūkiui tinkamas žemes, užtikrinti dirvožemio derlingųjų savybių apsaugą: „Tam tikro lygio vyriausybės organizacijos <...> turi užtikrinti, kad politikos kryptys ir priemonės parems geriausią įmanomą žemės naudojimą ir žemės išteklių subalansuotą valdymą. Ypač daug dėmesio turi būti kreipiama į žemės ūkio paskirties naudmenas. Tam būtina: išnagrinėti priežiūros struktūrą – įstatymus, taisykles bei vykdymo procedūras, siekiant apibrėžti naujoves, reikalingas subalansuotam žemės naudojimui paremti ir žemės ištekliams valdyti, taip pat apriboti našios ariamosios žemės perdavimą kitokiems tikslams“ (Darbotvarkė..., 2001).

Europos kaimiškųjų sričių chartijoje, priimtoje Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje 1995 m. liepos 28 d., nustatyta, jog pagrindinės kaimo vietovių funkcijos – ekonominė (žaliavos maisto produktams ir pramonei išauginimas), socialinė (žmogaus ryšio su natūralia aplinka išsaugojimas) ir ekologinė (gamtos išteklių racionalus naudojimas ir apsauga). Pažymima tai, kad būtina išvengti prasidėjusių neigiamų tendencijų – kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimo ir tradicinio ūkininkavimo būdo praradimo. Šiame dokumente pateikiamos bendrosios nuostatos Europos šalių kaimiškoms sritims vystyti. Nurodoma, kad re-

gioninė (kaimo plėtros) ir žemės dirbimo politika turi būti derinama su integruota socialine ir ekonomine politika. Valstybės turėtų skatinti kuo racionaliesnio dydžio ūkius, kurių funkcionavimas būtų ekonomiškai naudingas. Taip pat būtina garantuoti racionalų ir tolygų gamtos išteklių naudojimą, išsaugoti gyvenamąją aplinką, jos biologinę įvairovę, saugoti visą vertingą kraštovaizdį, tausoti miškus ir apsodinti nenaudojamas žemdirbystei vietas. Kaimas išliks patrauklia ir saugia gyventi vieta, jeigu jis turės gerą infrastruktūrą, gyvybingą žemdirbystę ir miškininkystę, bus patogus ne žemės ūkio ekonominei veiklai vystyti, turės sveiką ir patogią aplinką (European..., 1996).

Pagrįsdamas valstybinio žemės naudojimo reguliavimo poreikį žemėtvarkos priemonėmis ir teisės aktų reikalavimais, Rusijos Federacijos akademikas S. N. Volkovas teigia: „Dauguma mokslininkų ir ekspertų mano, kad valstybinį žemės santykių reguliavimą užsienio šalyse reikia vertinti ne kaip valstybės įsikišimą į žemės ir kito nekilnojamojo turto rinkos procesus, o kaip vidaus socialinės-ekonominės politikos sudedamąją dalį, užtikrinant subalansuotą teritorijos vystymą. Dėl to kartu su įvairiomis finansinio-ekonominio reguliavimo priemonėmis taikomas teritorijų vystymo planavimo ir zonavimo mechanizmas ir kiti žemės naudojimo ribojimai. Praktika parodė, kad šalys, kuriose didinamas valstybės poveikis žemės rinkai, pasiekia esminės pažangos vystant žemės naudojimą, nei tos, kurios, įvykdžiusios žemės reformą, sumažino valstybės poveikį žemės santykių reguliavimui. Šalys, pastaruoju metu sustiprinusios valstybinį žemės santykių reguliavimą žemėtvarkos pagalba, išsaugojo optimalų skirtingų žemės grupių (žemės ūkio, miškų ūkio, saugomų teritorijų, gyvenamųjų teritorijų) balansą“ (Volkov, 2005).

Rengiant pasiūlymus tolesniam žemės ūkio ir kaimo plėtros planavimui, būtina atsižvelgti į žemės ūkio naudmenų racionalaus naudojimo reguliavimo galimybes. Šiame straipsnyje aptariamų tyrimų tikslas – ištirti valstybės žemės ūkio paskirties žemės naudojimo raidos tendencijas ir nustatyti pagrindines racionalaus žemės naudojimo kryptis. Tikslui pasiekti keliami uždaviniai:

– išnagrinėti strateginius dokumentus, įstatymus, kitus teisės aktus žemės administravimo klausimais;

– išnagrinėti pagrindinius statistinius rodiklius šalies regionuose, apibūdinančius žemės naudojimą

ir žemės ūkio sistemos raidos pokyčius nuo 2003 metų;

– pateikti pasiūlymus agrarinių teritorijų naudojimo problemų sprendimui.

TYRIMŲ METODAI IR SĄLYGOS

Atliekant tyrimus panaudoti matematiniai statistiniai metodai, teisės aktų bei mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė ir abstrahavimas.

Tyrimams panaudoti strateginiai dokumentai, Lietuvos Respublikos įstatymai ir Vyriausybės nutarimai, Visuotinio žemės ūkio surašymo duomenys, žemės valstybinės apskaitos, žemės ūkio naudmenų ir pasėlių deklaravimo duomenys, kiti statistiniai duomenys apie žemės plotus, gyventojų skaičių bei žemės ūkio gamybos apimtis kaimiškųjų savivaldybių teritorijose.

TYRIMŲ REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Esamos tendencijos. Žemės ūkio paskirties žemės naudojimo efektyvumui esminę įtaką Lietuvoje turėjo žemės ūkio įmonių turto privatizavimas ir jų reorganizavimas į smulkesnius ūkinius vienetus, nuosavybės teisių į žemę atkūrimas, taip pat pakitusios rinkos ekonomikos sąlygos, ribotos galimybės skirti nacionalinio biudžeto lėšas sausinimo sistemų rekonstrukcijai bei kitiems pablogėjusių žemės ūkio naudmenų gerinimo darbams, kryptingai vykdomos ES fondų finansinės paramos priemonės.

Statistinių duomenų analizė rodo, jog per 40 metų laikotarpį (1949–1989) žemės ūkio paskirties žemėje esančių žemės ūkio naudmenų plotas Lietuvoje sumažėjo nuo 4 124,7 tūkst. ha iki 3 373,0 tūkst. ha, arba 741,7 tūkst. ha. 2009 m. naudojamų žemės ūkio naudmenų plotas sudarė tik 2 641,0 tūkst. ha, t. y. per 19 metų sumažėjo 732,0 tūkst. ha (A. Aleknavičius, P. Aleknavičius, 2010). Be to, vertinant šį agrarinės reformos laikotarpį, pastebimos ir kitos neigiamos tendencijos: dirvožemio ūkinių savybių blogėjimas, javų ar kitų prekinių žemės ūkio augalų pasėliams tinkamų ariamosios žemės plotų ekstensyvus panaudojimas. Ūkininkavimo sistemos transformacija ir pakitusios ekonominės sąlygos turėjo įtakos žemės ūkio paskirties žemės naudojimo būklei. J. Jasaitis (2008) nurodo tokias neigiamas

agrarinės reformos pasekmes: „Anaiptol ne visi atgavusieji žemę turi galimybę ūkininkauti... Iš kaimo gyvenviečių išvyko jaunesni, labiau kvalifikuoti ir ekonomiškai aktyvesni asmenys. <...> Daugiau kaip pusė kaimo gyventojų nebelaiko karvių ir kiaulių, du trečdaliai neturi jokio inventorius žemės ūkio darbams.“ Analizuodamas žemės ūkio naudmenų plotų pokyčius žemės reformos laikotarpiu, G. Ribokas (2010) konstatuoja, jog „didžiausią įtaką tiems procesams <...> turėjo kolektyvinių ūkių bankrotas ar sunaikinimas, po kurio didelė dalis žemės liko mažiau prižiūrima. <...> Dar prieš 20 metų efektyviai funkcionavusios melioracijos sistemos nebeatlieka savo funkcijų, todėl anksčiau drenuotos žemės pradėjo pelkėti ir apaugo krūmais ar medžiais.“

Dėl Lietuvoje įvykdytos žemės reformos restitucinio pobūdžio šiuo metu ūkiai tik apie pusę savo naudojamos žemės ploto turi įsigiję nuosavybės teise (1 lentelė).

Ūkininkų ūkių registre 2013 m. sausio 1 d. įregistruoti ūkiai pagal naudojamų žemės ūkio naudmenų plotą (įskaitant nuosavą ir išsinuomotą žemę) pasiskirstė taip: 747 ūkiai buvo stambesni kaip 300 ha; 3 358 ūkiai naudojo 100–300 ha; 5 235 ūkiai – 50–100 ha; 13 103 ūkiai – 20–50 ha; 20 453 ūkiai – 10–20 ha; 40 577 ūkiai – 3–10 ha; 31 153 ūkiai – iki 3 ha. Tai rodo, jog apie 1/4 ūkininkų neturi pakankamai žemės, reikalingos prekybinei žemės ūkio produkcijai išauginti. Ūkių stambėjimas daugiausiai vyksta žemės ūkio veiklos subjektams perkant valstybinę ir privačią žemę.

Valstybinės žemės ūkio paskirties žemės privatizavimo rodikliai: 2010 m. privačios žemės plotas padidėjo 52,8 tūkst. ha (iš to ploto parduodant valstybinę žemę – 36,2 tūkst. ha); 2011 m. – 67,0 (44,1) tūkst. ha; 2012 m. – 87,1 (49,9) tūkst. ha; 2013 m. I pusmetį – 43,6 (30,7) tūkst. ha. Iš 27,4 tūkst. pageidavimų (iki prašymų priėmimo sustabdymo 2011 08 24) pirkti 442 tūkst. ha laisvos valstybinės žemės per 9 metų laikotarpį patenkinta tik apie pusė: 2013 07 01 dar buvo neparduota 204 tūkst. ha. Be to, dar yra 200 tūkst. ha valstybinės žemės, kurią pirkti gali būti pageidaujama vėliau.

Privačios žemės perleidimų (pardavimų ir dovanojimų) vidutinės apimtys – apie 60–70 tūkst. žemės sklypų (150–170 tūkst. ha) per metus, t. y. apie 5 % kasmet nuo viso privačios žemės ploto.

1 lentelė. Žemės priklausomybė nuosavybės teise (žemės ūkio naudmenų plotas tūkst. ha) 2013 m.

Table 1. Land dependence on ownership rights in 2013 (agricultural land area in thousand ha)

Žemės savininkų ir (ar) naudotojų grupės <i>Groups of land owners and (or) users</i>	*Turi nuosavybės teise ir <i>*Have ownership rights and</i>			*Nuomoja žemės ūkio veiklai iš <i>*Are leasing for agricultural activity from</i>		Iš viso naudoja <i>Use totally</i>
	naudoja patys <i>use themselves</i>	nuomoja kitiems <i>lease to others</i>	nenaudoja <i>do not use</i>	valstybės <i>the state</i>	kitų savininkų <i>other owners</i>	
Žemės ūkio veiklos subjektai (160 tūkst.) <i>Subjects of agricultural activity (160 thous.)</i>						
Fiziniai asmenys <i>Natural persons</i>	1 300	x	x	280	840	2 420
Juridiniai asmenys <i>Legal persons</i>	160	x	x	45	175	380
Kiti žemės savininkai (390 tūkst.) <i>Other land owners (390 thous.)</i>						
Fiziniai asmenys <i>Natural persons</i>	x	985	400	x	x	x
Juridiniai asmenys <i>Legal persons</i>	x	30	–	x	x	x
Valstybė <i>The State</i>	x	325	140	x	x	x
Iš viso <i>Total</i>	1 460	1 340	540	325	1 015	2 800

Šaltiniai / Sources: VĮ Registrų centras; Nacionalinė mokėjimo agentūra / Center of Registers, National Payment Agency.

Pastaba / Note: *duomenys pagrįsti apytiksliais skaičiavimais / data grounded on preliminary calculations.

Didelė dalis šių žemės sklypų atitenka ne juos naudojantiems asmenims. Tai atvejai, kai žemės ūkio paskirties žemės sklypus supirkinėja fiziniai ir juridiniai asmenys, siekiantys pasipelnyti iš žemės perpardavimo ar nuomos.

2013 m. liepos 1 d. Nekilnojamojo turto registre įregistruota 591 tūkst. ha žemės, naudojamos pagal privačios nuomos sutartis, 207 tūkst. ha – pagal panaudos sutartis. Likusio ploto, kurį naudoja ne patys žemės savininkai (apytiksliais skaičiavimais – 200 tūkst. ha), naudojimui gali būti sudarytos trumpalaikės, neregistruotos nuomos ar panaudos sutartys. 93 tūkst. ha įregistruotas plotas naudojamas pagal valstybinės žemės nuomos sutartis, 9 tūkst. ha – pagal panaudos sutartis. Likęs naudojamos valstybinės žemės plotas (apie 220 tūkst. ha) įteisintas valdymo institucijų sprendimais dėl žemės suteikimo naudoti žemės ūkio veiklai.

Svarbiausios ūkininkų problemos, iškylančios nuomojant privačią žemę:

1) nėra galimybių planuoti ūkio plėtros perspektyvas, ilgesnį laikotarpį negarantuojamas žemės naudojimo išsaugojimas;

2) žemės savininkai neinvestuoja lėšų privažiaavimo keliams ir sausinimo sistemų įrenginiams pagerinti, jų gautos lėšos iš žemės nuomos panaudojamos ne žemės ūkyje. Privačios žemės nuomos mokestis yra iki 10 kartų didesnis nei savininko mokamas valstybei žemės mokestis;

3) žemės kainos ir nuomos mokestis kasmet didėja, todėl augančios žemės pirkimo ir nuomos išlaidos sulėtina ūkių ekonominį augimą;

4) valstybės parama žemės gerinimo darbams yra tik minimali, neužtikrinanti infrastruktūros įrenginių renovacijos poreikio.

Naudojamų žemės ūkio naudmenų plotas Lietuvoje 1970–1989 m. sumažėjo 62,4 tūkst. ha, 1990–2010 m. – 766,1 tūkst. ha. Pagrindinis rezervas padidinti naudojamų žemės ūkio naudmenų plotą – apleistos žemės. Atmetus sodininkų bendrijų ir smulkesnių ūkių nedeklaruojamą žemę, statistinių

žemės ūkio naudmenų plotas pagal žemės vertybinę apskaitą sudaro apie 3 300 tūkst. ha. Deklaruota žemės ūkio veiklai naudojamų žemės ūkio naudmenų 2004 m. – 2 572 tūkst. ha; 2008 m. – 2 615 tūkst. ha; 2009 m. – 2 636 tūkst. ha; 2010 m. – 2 677 tūkst. ha; 2011 m. – 2 715 tūkst. ha; 2012 m. – 2 763 tūkst. ha; 2013 m. – 2 803 tūkst. ha. Taigi, sąlyginai apleistų žemės ūkio naudmenų plotas 2005–2008 m. sumažėjo 64 tūkst. ha, 2009–2013 m. – 167 tūkst. ha ir šiuo metu sudaro apie 500 tūkst. ha. Siektina, kad tolesnis apleistų žemės ūkio naudmenų įjungimas į deklaruojamą žemę leistų padidinti (atkurti) naudojamus žemės ūkio naudmenų plotus tose vietovėse, kur yra našesni dirvožemiai ir įrengtos sausinimo sistemos, dar bent 250–300 tūkst. ha plote.

Šalyje susiformavo trys pagrindinės ūkių grupės: neprekiniai šeimos ūkiai, ūkininkų ir kitų prekinę žemės ūkio produkciją auginančių fizinių asmenų ūkiai ir prekinę žemės ūkio produkciją auginančių juridinių asmenų (žemės ūkio bendrovių bei kitų įmonių) ūkiai. Dėl vykstančio ūkių restruktūrizavimo proceso mažėja ūkių skaičius ir didėja vidutinis ūkio dydis. 2003–2010 m. smulkiųjų ūkių, turinčių iki 5 ha naudojamų žemės ūkio naudmenų (vidutiniškai po 2,7 ha), skaičius sumažėjo nuo 168,9 tūkst. iki 117,5 tūkst.; ūkių, turinčių 5–20 ha (vidutiniškai po 9,3 ha), sumažėjo nuo 85,4 tūkst. iki 61,4 tūkst., o fizinių ir juridinių asmenų ūkių, turinčių daugiau kaip 20 ha, padidėjo nuo 17,5 tūkst. iki 20,0 tūkst.; vidutinis jų ūkio plotas padidėjo nuo 70 iki 88 ha.

Žemės ūkio naudmenos šalyje panaudojamos skirtingu intensyvumu. Skaičiuojant vienam našumo balui, Vidurio Lietuvos regiono ūkiuose bendrosios augalininkystės produkcijos vertė siekia 42 Lt/ha, o Rytų Lietuvos ir Vakarų Lietuvos regionuose – tik 28–29 Lt/ha. Javų ir kitų prekinų žemės ūkio augalų plotas, skaičiuojant nuo visų naudojamų žemės ūkio naudmenų, atskiruose Vidurio Lietuvos rajonuose siekia 70–88 %, o kai kuriuose Rytų Lietuvos rajonuose jis tesudaro tik 9–13 % (Aleknavičius ir kt., 2012). Tai rodo, jog žemės ūkio naudmenų ir pasėlių struktūra ne visuose rajonuose atitinka rekomenduojamą ūkių specializaciją įvertinant dirvožemių savybes. Šie skirtumai priklauso nuo įvairių priežasčių, pavyzdžiui, stambiųjų ūkių reorganizavimo ypatumų, nevienodo kaimo gyventojų tankumo ir gyvenamųjų vietovių pasiskirstymo, sukurtos socialinės

ir žemės ūkio infrastruktūros, gaunamų pajamų, valstybės paramos apimčių.

Pažymėtina, kad teritorijų tvarkymo bei teritorijų planavimo dokumentų rengimo teisinės ir metodinės nuostatos sudaro galimybę planuoti naujas statybas ir miško įveisimą našioje dirbamoje žemėje. Miško žemės pavertimas kitomis naudmenomis galimas tik išimtiniais atvejais, numatant už tai kompensuoti valstybei miško išauginimo ir kitas išlaidas. Žemės ūkio naudmenų su derlinguoju dirvožemiu panaudojimas statiniams nuo 2000 m. galimas nekompensuojant valstybei žemės ūkio gamybos nuostolių. Tai skatina žemės sklypų susmulkinimą, jų nenaudojimą pagal nustatytą paskirtį. Aktyviausia urbanistinė plėtra vyksta arti didžiųjų miestų ir rekreacinėse teritorijose. Nustatyta, jog per metus dėl urbanistinės plėtros žemės ūkio naudmenų plotas sumažėja apie 3 tūkst. ha (A. Aleknavičius, P. Aleknavičius, 2010). Tam turi įtakos, kad naujos statybos dažniausiai vyksta buvusioje ariamoje žemėje, nes miškų ūkio paskirties ir konservacinės paskirties žemėje statybų planavimas daugeliu atvejų draudžiamas.

Gana svarbi problema yra ir melioracijos įrenginių bei žemės ūkio veiklai naudojamų kelių būklės blogėjimas. Pagal Žemės ūkio ministro įsakymais (2005 09 21, Nr. 3D-447; 2008 12 08, Nr. 3D-650; 2011 10 19, Nr. 3D-772) tvirtinamas melioracijos programos, būtinas kasmetinis lėšų poreikis sausinimo sistemų rekonstrukcijai – apie 130 mln. Lt, tačiau gaunamas finansavimas sudaro tik apie 1/3 poreikio, rūgščios dirvos apskritai nekalkinamos. Žemėtvarkos planavimo dokumentų analizė parodė, jog 100 ha teritorijos ploto vidutiniškai tenka 0,7–1,0 km vietinės reikšmės viešųjų kelių, iš kurių su žvyro danga – 64,7 %, gruntinių kelių – 29,9 %. Tik 5–25 % kelių būklė gera, likusių – patenkina ma ir bloga. Be šių kelių, dar iki 50 % viso kelių tinklo sudaro vietinės reikšmės vidaus keliai, naudojami privažiavimams prie gamybinių objektų, mažų gyvenviečių ir sodybų grupių. Juose reikalingų gerinti kelių poreikis yra dar didesnis.

Nors augalininkystės produkcijos rodikliai Lietuvoje nėra blogesni nei buvo iki 1990 m., tačiau gyvulių skaičius per agrarinių reformų laikotarpį šalyje labai sumažėjo: palyginti su 1989 m., ūkiuose 2012 m. karvių skaičius sudarė 39 %, kiaulių – 30 % buvusio kiekio. Tai ne tik stambiųjų ūkių likvidavimo, bet ir nepakankamos paramos smulkiųjų (šeimos) ūkių išsaugojimui padariny.

Pavyzdžiui, Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programoje jaunųjų ūkininkų įsikūrimui skirta 294,9 mln. Lt, paramai smulkiesiems (pusiau natūriniais) ūkiams – 98,2 mln. Lt, o šių ūkių savininkų ankstyvam pasitraukimui iš prekinės žemės ūkio gamybos – 467,3 mln. Lt. Dėl šios priežasties bei blogėjančios demografinės situacijos 2003–2010 m. ūkių, laikančių karves, skaičius sumažėjo nuo 193,4 tūkst. iki 85,0 tūkst., ūkiuose laikomų sutartinių galvijų sumažėjo 21,9 %, kiaulių – 21,0 %.

Lyginant Lietuvos žemės naudojimo intensyvumo rodiklius su panašias žemės naudojimo sąlygas turinčių užsienio valstybių rodikliais galima teigti, jog Lietuva turi potencines galimybes atkurti buvusį žemės ūkio gamybos lygį. Moksliniais tyrimais (Aleknavičius ir kt., 2011) nustatyta, kad pagal ploto vienete galimos išauginti žemės ūkio produkcijos vertę Lietuva iš kaimyninių valstybių aplenkia tik Latviją ir šios produkcijos gauna apie 3 kartus mažiau, nei vidutiniškai senosiose ES valstybėse (2 lentelė).

2 lentelė. Lietuvos ir kitų ES šalių žemės ūkio gamybos palyginamieji rodikliai 2007 m.

Table 2. Comparable indicators of agricultural production in Lithuania and other EU countries in 2007

Nr. No.	Rodikliai Indicators	15 ES valstybių 15 EU states	Lietuva Lithuania	Estija Estonia	Latvija Latvia	Lenkija Poland	Čekija Czechia	Slovakija Slovakia	Vengrija Hungary
1.	Žemės ūkio naudmenos tūkst. ha <i>Farming lands, thous. ha</i>	137 364	2 695*	823	1 839	16 177	4 249	1 930	5 807
2.	Ariamoji žemė tūkst. ha <i>Arable land, thous. ha</i>	70 257	1 835	598	1 188	12 502	3 032	1 377	4 592
3.	1 ha ariamosios žemės išauginta: <i>Production from 1 ha arable land:</i>								
	– grūdų t / – <i>cereal, t</i>	2,8	1,6	1,4	1,3	2,2	2,4	2,0	2,1
	– bulvių t / – <i>potatoes, t</i>	0,5	0,3	0,2	0,5	0,9	0,3	0,2	0,1
	– cukrinių runkelių t / – <i>sugar beets, t</i>	1,3	0,4	–	0,01	1,0	1,0	0,6	0,4
4.	Pagaminta 1 ha ž. ū. naudmenų: <i>Production from 1 ha farming lands:</i>								
	– pieno t / – <i>milk, t</i>	0,83	0,50*	0,72	0,34	0,54	0,58	0,50	0,25
5.	Laikoma 100 ha ž. ū. naudmenų: <i>Raising in 100 ha of farming lands:</i>								
	– galvijų / – <i>cattle</i>	55	29*	29	21	33	32	26	12
	– kiaulių / – <i>pigs</i>	91	34*	46	23	109	63	49	67
	– avių / – <i>sheeps</i>	60	2	9	3	2	4	18	21
6.	Žemės ūkio produkcijos vertė: <i>Value of agricultural production</i>								
	– mln. EUR / – <i>mil. EUR</i>	269 608	1 717	558	880	18 388	3 953	1 705	5 779
	– EUR/ha ž. ū. naudmenų – <i>EUR/ha of farming lands</i>	1 963	637	678	479	1 137	930	883	995
	– palyginimas su Lietuvos rodikliais – <i>comparison with Lithuanian indicators</i>	3,08	1	1,06	0,75	1,78	1,46	1,39	1,56

Šaltiniai / Sources: Eurostat; The World Factbook. Central Intelligence Agency. The Work of a Nation

Pastaba / Note: * 1989 m. Lietuvoje, skaičiuojant pagal tuometinį žemės ūkio naudmenų plotą (3 514 tūkst. ha), 100 ha žemės ūkio naudmenų buvo laikoma 69 galvijai ir 78 kiaulės, iš viso šalyje prikulta 3 272 tūkst. t grūdų, o pieno gamyba siekė 0,92 t/ha / Calculating the Lithuania farming land area in 1989, 69 cattles and 78 pigs were kept in 100 ha, totally in the country there were harvested 3 272 thous. t of cereals, milk production was 0.92 t/ha.

Žemės ūkio paskirties žemės naudojimo intensyvumas. Siekiant pagerinti žemės naudojimą, buvo analizuojamos priežastys, turinčios įtakos išauginamos žemės ūkio produkcijos apimtims. Gamtinėmis-ekonominėmis priežastimis laikytinas žemės našumo balas (*B*). Žemės našumas – tai žemės ūkio naudmenų dirvožemio gebėjimas išauginti augalų derlių. Žemės našumui turi įtakos dirvožemio gamtinės savybės (uoliena, tipas, granulimetrinė sudėtis), klimatinės sąlygos, žmogaus atlikti dirvožemio ūkinės savybes gerinantys darbai (užmirkusių plotų sausinimas, rūgščių dirvų kalkinimas, akmenų išrinkimas ir kt.). Pagal VĮ Registrų centro duomenis apie Nekilnojamojo turto kadastrę 2011 m. sausio 1 d. įregistruotų 1 056 tūkst. žemės ūkio paskirties žemės sklypų našumą, vidutinis našumo balas *B* atskiruose rajonuose kinta nuo 32,7–33,2 (Trakų r., Druskininkų sav.) iki 51,65–52,35 (Kėdainių, Pasvalio r.); vidutiniškai Lietuvoje – 41,85 balai. Našesnėse žemėse intensyvesnis žemės ūkio naudmenų naudojimas galimas ne tik dėl gaunamo didesnio derliaus esant toms pačioms sąnaudoms, bet ir dėl dirvožemių tinkamumo įvairiesiems, prekybei žemės ūkio produkcijai skirtiems, pasėliams auginti. Organizacinėmis priežastimis laikytinos ūkininkavimo sąlygos: apsirūpinimas gamybos priemonėmis ir žeme. Žemės ūkio produkciją auginantys ūkiai vertinami kaip teritorinės gamybinės sistemos, kurių sėkmingas funkcionavimas priklauso nuo atskirų komponentų – gamybinių statinių, žemės sklypų, juos jungiančių kelių, žemės ūkio technikos, gyvulių, specializuotų tam tikrai veiklai dirbančiųjų apimčių ir išsidėstymo tarpusavio suderinimo. Ūkių reorganizavimo laikotarpiu dalis šių komponentų buvo sunaikinti, perskirstyti ar pradėti kurti naujai. Nustatyti vieną bendrą rodiklį, išreiškiantį ūkininkavimo sąlygas, sudėtinga, todėl priimta prielaida, kad šios sąlygos palankiausios tose vietovėse, kur išliko daugiau buvusių stambių žemės ūkio įmonių pastatų, įrenginių, žemės ūkio technikos ir gyvulių, o ūkio dydis leidžia taikyti intensyviai gamybai rekomenduojamas technologijas. Buvusių žemės ūkio įmonių turtą daugiausiai išsaugojo pagal naujus Lietuvos Respublikos įstatymus susikūrę žemės ūkio bendrovės ir kitų formų juridinių asmenų ūkiai. Todėl ūkininkavimo sąlygų rodikliu (*U*) priimtas stambiųjų ūkių išsaugojimo laipsnis, išreikštas juridinių asmenų valdomų žemės ūkio įmonių nau-

dojamo ploto santykiu su visu naudojamų žemės ūkio naudmenų plotu (%). Rodiklio *U* reikšmės šalies rajonuose – nuo 0 iki 43,6 %, vidutiniškai Lietuvoje – 13,6 %.

Siekiant nustatyti, kokią įtaką žemės naudojimo intensyvumui turi gamtinės sąlygos ir kokią sąlygos, lemiančios žemės ūkio gamybą žemės reformos metu pertvarkytose ūkinėse struktūrose, atlikta vidutinių rodiklių koreliacinė analizė. Gauta daugialypės regresijos lygtis:

$$I = 2,1 B + 0,74 U - 45,07;$$

I – žemės naudojimo intensyvumo rodiklis;

B – žemės našumo balas;

Ū – stambiųjų ūkių išsaugojimo laipsnio rodiklis.

Šios daugialypės koreliacijos koeficientas $r = 0,8618$, determinacijos koeficientas $R^2 = 0,7426$, esant patikimumo lygmeniui $t > 2$ (99 %), Fišerio kriterijus – 64,9. Likusius 25,7 % lemia kiti tyrimuose neišnagrinėti veiksniai. Jais gali būti:

- sparčiai mažėjantis gyventojų skaičius dėl migracijos ir mažesnio gimstamumo;

- nepakankama valstybės parama žemės ūkio gamybos plėtrai ir ūkininkavimo sąlygų išlyginimui nenašių žemių rajonuose;

- dominuojanti gyvulininkystės specializacija, reikalaujanti auginti daugiau pašarams skirtų pasėlių.

Gauti duomenys leidžia teigti, jog intensyviausiai žemė naudojama rajonuose, pasižyminčiuose našiais dirvožemiais, ir kuriuose yra išlikę daugiau stambių ūkių, išsaugojusių buvusių žemės ūkio įmonių gamybinį potencialą.

Lietuvoje, sudarius galimybes didinti žemės ūkio gamybą, o kai kur, atkūrus buvusį jos lygį, turėtų padidėti intensyviai naudojamų žemės ūkio naudmenų plotai. Galvijų skaičius turėtų didėti rajonuose, kuriuose dėl gamtinių sąlygų ar sėjomainos poreikio planuojamas žalienu (pievų, ganyklų ir daugiamečių žolių) plotas pagal normatyvus bus didesnis, nei jo reikia šiuo metu ūkiuose laikomų galvijų ir kitų ganomų gyvulių aprūpinimui žoliniais pašarais. Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane (Lietuvos..., 2002a) nustatyta, kad šalyje yra 17 rajonų (savivaldybių), kuriuose dėl dirvožemio savybių ir kitų sąlygų rekomenduojama prioritentinė ūkių specializacija – kviečių ir rapsų auginimas, ir 12

rajonų (savivaldybių), kuriems rekomenduojama prioritetinga pieno-mėsos galvijininkystės specializacija bei jiems reikalingų pašarinių augalų auginimas. Prognozuojant žemės ūkio augalų pokyčius pagal optimistinį variantą galima priimti, kad dėl sėjomainos ypatumų daugiametės žolės, kiti ekstensyviai naudojami plotai ir pūdymai sudarys nuo potencialiai tinkamų ariamajai žemei plotų pirmosios grupės rajonuose (savivaldybėse) apie 22 %, antrosios grupės rajonuose (savivaldybėse) – 45 %, likusiuose rajonuose (savivaldybėse) – 35 %, o esamas pievų ir ganyklų plotas išliks nepakitęs. Be to, įsavinus dalį apleistų žemės ūkio naudmenų (nusausintoje žemėje ir kituose mechanizuotam dirbimui tinkamuose laukuose) padidės ir bendras visų žemės ūkio naudmenų plotas.

Esant dabartinėms žemės ūkio raidos tendencijoms intensyviai naudojamų žemės ūkio naudmenų plotas taip pat gali didėti dėl palyginti lengvesnių sąlygų augalininkystei plėtoti: Visuotinio žemės ūkio surašymo duomenimis, 2003–2010 m. bendras šių pasėlių (javų, linų, rapsų, bulvių, daržovių, cukrinių runkelių ir pašarinių šakniavaisių) plotas vidutiniškai kasmet didėjo po 37,8 tūkst. ha arba 3,4 %. Tačiau galvijų skaičius per tą patį laikotarpį vidutiniškai per metus mažėjo po 22 tūkst., iš jų karvių – po 14 tūkst., todėl nesant radikalių valstybės priemonių padėčiai pagerinti, galvijų skaičiaus ir galvijininkystės produkcijos mažėjimą bus sunku stabilizuoti.

Tinkamas žemės klausimų sprendimas turėtų įtakos žemės ūkio veikla kaime užsiimančių šeimų išsaugojimui ir naujų ūkių sukūrimui, o tai leistų sustabdyti gyvulių skaičiaus mažėjimą, ypač našių žemių regionuose, kur pagal mokslines rekomendacijas tikslinga vystyti pienininkystę, galvijininkystę ir avininkystę. Dabartinė valstybės ir ES parama į tai neatsižvelgia. Nors Lietuvoje optimalus miškingumas jau pasiektas, be to, miškais savaime apauga apleistos žemės, miškų įveisimui dirbamose žemėse skiriama daugiau finansinės paramos, nei sausinimo sistemų rekonstrukcijai.

Žemės ūkiui palankios žemės politikos formavimas. Atsižvelgiant į bendruosius reikalavimus žemės, kaip išskirtinės reikšmės gamtos išteklių, racionaliam naudojimui Lietuvos Respublikos valstybės politika kaimišųjų teritorijų naudojimo srityje turėtų vadovautis šiomis nuostatomis:

1. Žemės ūkio naudmenų, kaip išskirtinės svarbos riboto ploto teritorijų, išsaugojimas ir jų ūki-

nių savybių gerinimas, apleistų žemių su našiais dirvožemiais panaudojimas žemės ūkio veiklai. Naudojamų žemės ūkio naudmenų plotas Lietuvoje turėtų padidėti bent iki 3 mln. ha ir toliau išlikti saugomas, nemažinamas. Derinant žemės ūkio naudmenų ir miškų bei kitų natūralių naudmenų išsidėstymą, būtina siekti ekologinio balanso ir atskirų teritorijų miškingumo padidinimo. Tačiau, įvertinus mokslines rekomendacijas, miškų plotas Lietuvoje turėtų padidėti iki 2,3 mln. ha ir toliau išlikti stabilus nesikėsinant į žemės ūkio veiklai naudojamus plotus.

2. Intensyvus ūkininkavimas žemės ūkio paskirties žemėje auginant dirvožemio savybes geriausiai atitinkančius augalus tausojamajai žemdirbystei nustatytais sąlygomis.

3. Kraštovaizdžio ekologinės įvairovės ir kultūrinio kraštovaizdžio formavimo reikalavimų užtikrinimas, planingai išdėstant kaimo vietovėje statinius, ariamosios žemės ir pievų sklypus, miškus ir laukų apsauginius želdinius, natūralias žemės naudmenas.

4. Ilgalaikių ūkinių struktūrų, turinčių stabilias žemės valdas ir užtikrinančių efektyvų žemės ūkio paskirties bei miškų ūkio paskirties žemės naudojimą, sukūrimas.

5. Perspektyvių kaimo gyvenamųjų vietovių, užtikrinančių gyvybingų ūkių funkcionavimą, išsaugojimas bei atkūrimas, taip pat žemės ūkio, miškų ūkio ir kitai veiklai reikalingos infrastruktūros (gerų kelių tinklas, melioracijos įrenginiai, gyventojų aptarnavimo įstaigos ir kt.) sukūrimas.

6. Skirtingas ūkininkavimo sąlygas turinčių šalių regionų gyventojų pajamų iš žemės ūkio veiklos išlyginimas ekonominėmis priemonėmis.

Šios nuostatos gali būti įgyvendintos atitinkamai patikslinus įstatymus ir įdiegus kaimo plėtros tikslus atitinkančių teritorijų planavimo dokumentų rengimo sistemą.

Siekiant apsaugoti derlingąjį dirvožemį, būtinos Žemės įstatymo (Lietuvos..., 2004b) pataisos, įteisinančios derlingąjį dirvožemio sluoksnį žemės savininko nuosavybe tik jeigu žemė buvo ar gali būti naudojama auginti žemės ūkio augalus, miško ir kitus sodinius. Tuomet keičiant žemės naudojimo paskirtį ar panaudojant žemės ūkio naudmenas statiniams, už žemės ūkio naudmenų ploto sumažinimą turi būtų reikalaujama atlyginti nuostolius ne žemės savininkui, o valstybei (visuomenei). Analogiškas principas apsaugant

miško žemę yra pritaikytas 2011 m. priimtoje Miškų įstatymo pataisose (Lietuvos..., 2001). Pagrindinių siūlomų pakeitimų esmė: už žemės ūkio naudmenas, leistas panaudoti ne žemės ūkio veiklai, turėtų būti mokama kompensacija, kurios dydis priklauso nuo dirvožemio atkuriamosios vertės, įdėtų lėšų melioracijos darbams, žemės našumo, žemės ūkio veiklai sukurtos infrastruktūros įtakos žemės rinkos kainai. Sumokėtos piniginės kompensacijos įtraukiamos į valstybės biudžeto pajamas, jų apskaita tvarkoma specialia žemės ūkio naudmenų gerinimo finansavimo programa ir naudojamos žemės melioravimo darbams (įskaitant projektavimą ir vykdymą) finansuoti. Siekiant išsaugoti nuo iššvaistymo žemės ūkio naudmenas, rekomenduotina teisės aktuose įtvirtinti nuostatą, jog įveisiant miškus perduoti našių žemės ūkio naudmenų ir nusausintos žemės ūkio paskirties žemės plotus galima tik išimtiniais atvejais, ir jei pagal konkrečios vietovės kaimo plėtros žemėtvarkos projektą nustatoma, kad šių miškų įveisimas būtinas norint užtikrinti rekomenduojamą teritorijos miškingumą ir kultūrinio kraštovaizdžio formavimo reikalavimus.

Siekiant sumažinti apleistų žemių plotus ir tuo pačiu padidinti naudojamų žemės ūkio naudmenų plotus, tikslinga teisės aktuose numatyti:

- lengvatines sąlygas perkant apleistos valstybinės žemės sklypus, parduodant juos žemės ūkio veiklos subjektams, jeigu jiems įsigijus šią žemę bus pagerintas žemės valdų kompaktiškumas;

- teikti valstybės paramą žemės ūkio veiklos subjektams, įsigyjantiems apleistą privačią žemę (pvz., žemei pirkti paimtų kreditų palūkanų apmokėjimą), jeigu jiems įsigijus šią žemę bus pagerintas žemės valdų kompaktiškumas;

- lengvatas apmokestinant apleistos žemės sklypus, jeigu jų savininkas vykdo žemės gerinimo priemones ir atkuria buvusią žemės ūkio naudmeną. Taip pat įstatyme tikslinga nurodyti, jog privačios žemės savininkams, nepradėjusiems gerinti apleistos žemės, galimos naudoti žemės ūkio veiklai, žemės mokestinė vertė padidinama suma, lygia darbų sąmatai atkuriant apleistos žemės buvusias ūkines savybes – atkuriamajai melioracijai;

- numatyti būdus (iš biudžeto lėšų arba įsteigus siūlomą specialią žemės ūkio naudmenų gerinimo finansavimo programą) kompensuoti dalį ūkių lėšų, išleistų apleistų žemių melioravimo darbams.

Įgyvendinant valstybės administracines priemones būtina panaudoti teritorijų planavimo dokumentus, kurie bus rengiami vadovaujantis naujos redakcijos Teritorijų planavimo įstatymu (Lietuvos..., 2004a). Planavimo organizatoriai ir planų rengėjai turėtų vadovautis norminiais dokumentais, teisiškai reglamentuojančiais žemės tvarkymo darbus ir žemės naudmenų pavertimą kitomis naudmenomis. Šiuo metu teisės aktai ir metodiniai dokumentai neužtikrina derlingų žemės ūkio naudmenų apsaugos teisinėmis bei ekonominėmis priemonėmis, nepakankamai ginami žemės ūkio paskirties žemės naudotojų interesai. Būtinose įstatymų pataisose, kurios numatytų žemės ūkio naudmenų ir miškų naudojimo prioritetus, konkrečius reikalavimus planuojant dirbamos žemės laukus, kelius, užstatytą teritoriją, miškų ir kitų želdinių išdėstymą ir optimizuojant ūkinių struktūrų žemėnaudas. Šalies žemės fondo perspektyvinis panaudojimas turi būti reguliuojamas pagal parengtus teritorijų planavimo dokumentus, kuriuose esamo žemės naudojimo pakeitimai sprendžiami atsižvelgiant į gyventojų bei įvairių ūkių sričių interesų balansą. Agrarinėms teritorijoms rengiamuose planuose turi būti pažymėti žemės ūkio veiklai naudotini dirbamos žemės ir pievų sklypai, kaimų ribos, konkretūs plotai, numatomi urbanizuoti, taip pat žemės plotai, numatomi panaudoti miškų ūkio veiklai. Laikantis metodinių reikalavimų formuojant kultūrinį kaimiškąjį kraštovaizdį galima užtikrinti, kad pertvarkomas kraštovaizdis atitiktų mokslinių rekomendacijų reikalavimus teritorijų naudojimo funkcionalumo, ekologinio stabilumo ir kraštovaizdžio estetiškumo požiūriu. Patikslinus įstatymų nuostatas, užstatymo planai galėtų būti rengiami žemės ūkio naudmenų panaudojimui kitai paskirčiai susiejant su planavimo organizatoriaus įsipareigojimu kompensuoti valstybei (visuomenei) derlingojo dirvožemio ir žemės ūkio naudmenų sumažinimo nuostolius.

Esant galimybei, paramą žemės ūkio ir kaimo plėtrai tikslinga susieti su teritorijų planavimo dokumentų sprendiniais, metodinėmis rekomendacijomis žemės ūkio gamybai ir Žemės informacinės sistemos duomenimis. Valstybės priemonės, skatinančios efektyvų žemės ūkio paskirties žemės naudojimą, turėtų būti parengtos taip, kad skatintų ūkius:

- įsigyti arba išsinuomoti apleistas valstybines ir privačias žemes su našiais dirvožemiais bei atlikti

reikalingą sausinimo sistemų remontą ir rekonstrukciją;

– geriau išnaudoti turimus pievų ir ganyklų su kultūriniais žolynais plotus didinant galvijų ir avių skaičių, išarti bei panaudoti prekynei produkcijai skirtų pasėlių auginimui buvusioje ariamoje žemėje įrengtas pievas bei ganyklas, jeigu jų plotas didesnis nei būtinas pagal normatyvus aprūpinant pašarais ūkiuose laikomus gyvulius;

– siekti, kad žemės ūkio paskirties žemėje neliktų nenaudojamų žemės ūkio naudmenų, o visos žemės ūkio naudmenos būtų naudojamos tokiu intensyvumu, kuris leidžia gauti didžiausią ūkiams reikalingos augalininkystės produkcijos kiekį nepažeidžiant agrotechninių reikalavimų kaitaliojant pasėlius sėjomainose, gerinant dirvožemio struktūrą, išsaugant ir didinant humuso kiekį, subalansuojant tręšimą mineralinėmis ir organinėmis trąšomis, saugant pasėlius nuo piktžolių, kenkėjų ir ligų. Tokios tausojamojo ūkininkavimo priemonės gali būti įgyvendintos tik remiantis ŽIS duomenimis apie žemės ūkinių savybių pokyčius bei vadovaujantis kompleksiniais žemės ūkio ir kaimo plėtros projektais, kuriuose nustatomos atskirų žemės plotų naudojimo perspektyvos.

Žemės naudojimo optimizavimui didelę įtaką gali turėti valdymo institucijų vykdomas teritorijų planavimo reikalavimų įgyvendinimas ir žemės naudojimo kontrolė. Šių institucijų veiklą pagerintų ir teisės aktų papildymas konkrečiais normatyvais, reglamentuojančiais našių žemės ūkio naudmenų plotų apsaugą ir jų mažinimo sąlygas, racionalaus dydžio ir formos žemės sklypų projektavimo reikalavimus, privalomą teritorijų planavimo dokumentų derinimą su įstaiga, atsakinga už valstybės žemės politikos įgyvendinimą – Nacionaline žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos. Ši tarnyba, pagal kompetenciją išduodama planavimo sąlygas teritorijų planavimo dokumentams rengti ir derinanti planavimo dokumentų sprendinius, turėtų kontroliuoti, ar bus pagerintos žemės naudojimo sąlygos ir privažiavimo kelių tinklas, išsaugoti ariamosios žemės plotai ir natūralūs kraštovaizdžiai, suformuotos racionalios žemės sklypų ribos.

IŠVADOS

1. Žemės ūkio paskirties žemės naudojimo intensyvumą galima išreikšti ploto vienetui tenkan-

čiomis žemės ūkio produkcijos gamybos apimtimis arba prekynei produkcijai naudotinų pasėlių procentu bendrame žemės ūkio naudmenų plote. Pagal šiuos rodiklius Lietuvoje intensyviai naudojama tik 54 % visų naudojamų žemės ūkio naudmenų.

2. Pagrindinės priežastys, turinčios įtakos žemės naudojimo intensyvumui, ir kurių iš esmės pakeisti negalima, yra žemės ūkio naudmenų dirvožemio našumas (žemės našumo balas) ir stambiųjų ūkių gamybos komponentų (statinių, žemės ūkio technikos, gyvulių skaičiaus, naudojamos žemės ploto) išsaugojimo laipsnis.

3. Intensyviai naudojamų žemės ūkio naudmenų plotas Lietuvoje dėl ūkių stiprėjimo ir dirvnuojančios žemės įtraukimo į žemės ūkio veiklą palaipsniui didėja, tačiau 2003–2010 m. galvijų skaičius šalyje kasmet mažėjo po 22 tūkst., iš jų karvių – po 14 tūkst.

4. Lietuva turi potencines galimybes atkurti buvusį žemės ūkio gamybos lygį ir padidinti intensyviai naudojamų žemės ūkio naudmenų plotus. Pagrindinėmis agrarinių teritorijų naudojimo valstybinio reguliavimo kryptimis laikytina:

4.1. Subalansuoto žemės išteklių paskirstymo įvairiai naudojimo paskirčiai planavimas ir administravimas užtikrinant našių žemės ūkio naudmenų išsaugojimą.

4.2. Racionalaus dydžio, stabilių ir kompaktiškų žemės valdų sudarymas prekynei žemės ūkio produkcijai auginantiems ūkiams.

4.3. Kultūrinio kaimiškojo kraštovaizdžio suformavimas, kompleksiskai sprendžiant gyvenamųjų vietovių statinių, infrastruktūros elementų, dirbamos žemės laukų, miškų ir natūralių žemės naudmenų išdėstymą.

4.4. Žemės ūkio gamybos apimčių padidinimas įtraukiant į intensyvią žemės ūkio veiklą potencialiai derlingas apleistas žemes ir neefektyviai naudojamas žemės ūkio naudmenas.

4.5. Žemės ūkio naudmenų vertingųjų savybių gerinimas panaudojant dirvožemių tyrimo ir kitus žemės informacinės sistemos duomenis.

5. Siekiant padidinti agrarinių teritorijų naudojimo efektyvumą Lietuvoje, būtina:

5.1. Tobulinti norminius teisės aktus, reglamentuojančius teritorijų planavimo dokumentų rengimą ir įgyvendinimą bei žemės ūkio naudmenų, kaip išskirtinės reikšmės gamtos išteklių, apsaugą.

5.2. Sustiprinti žemę administruojančių institucijų funkcijas, kad jų veikloje daugiau dėmesio būtų skiriama planuojant ir tvarkant kaimiškąsias teritorijas, likviduojant apleistas žemes, stiprinant žemės naudojimo kontrolę.

Gauta 2013 12 12
Priimta 2014 03 13

LITERATŪRA

1. Aleknavičius A., Aleknavičius P. 2010. Žemės ūkio naudmenų ploto pokyčių perspektyvos Lietuvoje. *Vagos: mokslo darbai*. Nr. 86(39). P. 28–36.
2. Aleknavičius P., Aleknavičius A., Juknelienė D. 2012. Lietuvos žemės ūkio paskirties žemės naudojimo perspektyvos. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*. Nr. 2(4). P. 15–26.
3. Aleknavičius P., Stravinskienė V. 2011. Žemės sąvybių įtaka žemės ūkio plėtrai Lietuvoje. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*. Nr. 2. P. 188–198.
4. *Darbotvarkė 21: Subalansuotos plėtros veiksmų programa* (galutinis sutarčių tekstas, Vyriausybės svarstytas Jungtinių Tautų aplinkos ir plėtros konferencijoje Rio de Žaneire, Brazilijoje, 1992 m. birželio 3–4 d.). 2001. Vilnius: Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija.
5. *European Charter for Rural Areas*. 1996 [žiūrėta 2013-07-09]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc96/EDOC7507.htm>
6. Jasaitis J. 2008. Neurbanizuotų teritorijų plėtros administravimas poindustrinėje visuomenėje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 1(10). P. 47–63.
7. *Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programa*. 2007 [žiūrėta 2013-02-10]. Prieiga per internetą: http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/11-0920%20KPP_LTn.pdf (2013-02-10)
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006b. Nr. 37-1319.
9. Lietuvos Respublikos miškų įstatymas. 2001 m. balandžio 10 d. Nr. IX-240. *Valstybės žinios*. 2001. Nr. 35-1161.
10. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. spalio 29 d. nutarimas Nr. IX-1154 „Dėl Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano“. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 110-4852.
11. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“. *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 113-5029.
12. Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. 2004 m. sausio 15 d. Nr. IX-1962. *Valstybės žinios*. 2004a. Nr. 21-617.
13. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004b. Nr. 28-868.
14. *Lietuvos žemės našumas*: monografija. Sud. J. Mažvila. 2011. Akademija, Kėdainių r.: Lietuvos žemdirbystės institutas. 280 p.
15. Ribokas G. 2010. Šiaurės Rytų Lietuvos kaimo raidos perspektyvos. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 3(19). P. 63–74.
16. Volkov S. A. 2005. Zemlyeustroystvo za rubezhom. *Zemlyeustroystvo*. Moskva: „Kolos S“. T. 7. 408 s.

Pranas Aleknavičius, Audrius Aleknavičius,
Daiva Juknelienė

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF THE USE OF AGRARIAN AREAS IN LITHUANIA

Summary

This paper presents the state overview of the agricultural land of the Republic of Lithuania as well as suggestions for agrarian areas management control. The causes leading to the level of land use intensity were analyzed in this paper. Problematic regions, where land use indicators are worse due to the rapidly shrinking population as well as due to the lack of state support for the farm economy strengthening, were identified. Proposals for agriculture and rural development, which may ensure a more efficient agricultural land use, were presented. Proposals are justified by strategic documents and legal provisions for the conservation of agricultural land as an exceptional value of natural resources. The rational land use issues in Lithuania can be properly solved by improved legislation, by the preparation of spatial planning documents based on scientific recommendations as well as by the return of derelict lands for economic activities. This would stabilize the agricultural land area decrease.

Key words: agricultural land, land use intensity, derelict land, land productivity